

نقش طلاب در ترویج اخلاق اسلامی در فضای دیجیتال با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین

فاطمه زاده ربیعی ۱

چکیده

با گسترش فضای دیجیتال و نفوذ فناوری‌های نوین در زندگی روزمره، نقش طلاب به عنوان مبلغان دینی در ترویج اخلاق اسلامی اهمیت ویژه‌ای یافته است. این پژوهش با هدف بررسی و تحلیل نقش طلاب در استفاده مؤثر از فضای دیجیتال برای انتقال ارزش‌های اخلاقی اسلامی انجام شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و با مرور منابع دینی و علمی، ضمن شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، راهکارهایی برای بهره‌برداری بهتر از این فضا در جهت ترویج اخلاق اسلامی ارائه شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که طلاب با تقویت مهارت‌های رسانه‌ای، افزایش آگاهی اخلاقی و تولید محتوای متناسب با آموزه‌های دینی، می‌توانند به شکل مؤثری در ارتقای فرهنگ اخلاقی جامعه نقش‌آفرینی کنند. همچنین، مقابله با چالش‌های اخلاقی فضای دیجیتال و پرهیز از رفتارهای ناهنجار در این محیط، از ضرورت‌های اصلی موفقیت در تبلیغ دینی است. در نهایت، همسویی میان دانش فنی و بینش اخلاقی، کلید اصلی تحقق رسالت طلاب در فضای مجازی است.

کلیدواژه: اخلاق اسلامی، تبلیغ دینی، طلاب، فضای دیجیتال، فناوری‌های نوین، مهارت‌های رسانه‌ای

مقدمه

با گسترش روزافزون ابزارهای دیجیتال و حضور فراگیر فضای مجازی در زندگی روزمره، روابط انسانی، سبک زندگی، باورها و حتی اخلاق اجتماعی دستخوش تغییراتی عمیق شده است. فضای دیجیتال، هم می‌تواند زمینه‌ساز رشد و تعالی انسان در ابعاد فکری و اخلاقی باشد، و هم می‌تواند بستر لغزش، انحراف و

¹ طلبه سطح 2، حوزه ریحانه الرسوا(س) یزد. ایران bahar1371.zr87@gmail.com

تضعیف ارزش‌های اخلاقی را فراهم آورد. در چنین شرایطی، پرداختن به مسئله اخلاق در بستر فضای مجازی، به‌عنوان یکی از مسائل مهم اجتماعی و دینی عصر حاضر، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

این پژوهش به بررسی نقش طلاب علوم دینی در ترویج اخلاق اسلامی در فضای دیجیتال می‌پردازد. منظور از ترویج اخلاق اسلامی، نشر و نهادینه‌سازی ارزش‌های دینی نظیر صداقت، عدالت، احترام و خودمهارگری در تعاملات دیجیتال است که از طریق ابزارهای نوین فناوری مانند شبکه‌های اجتماعی و پلتفرم‌های آنلاین انجام می‌شود. ولی، همچنان ابهامات بسیاری درباره چگونگی ایفای این نقش توسط طلاب، مهارت‌های موردنیاز، و تأثیرات مثبت و منفی فضای دیجیتال بر اخلاق اسلامی وجود دارد. اگر این موضوع نادیده گرفته شود، فضای دیجیتال ممکن است به بستری برای ترویج ضد ارزش‌ها، شبهات دینی و انحرافات اخلاقی تبدیل شود که نتیجه آن تضعیف باورهای دینی و گسست ارزش‌های اخلاقی در جامعه است. اهمیت پرداختن به این موضوع در آن است که حضور فعال و آگاهانه طلاب در فضای دیجیتال می‌تواند به حفظ هویت دینی، تقویت اخلاق اسلامی و هدایت نسل جوان در برابر چالش‌های نوین کمک کند. در مقابل، عدم توجه به این مسئله می‌تواند به گسترش محتوای غیراخلاقی، کاهش اعتماد به نهادهای دینی و فاصله گرفتن جامعه از معارف اسلامی منجر شود.

از سویی دیگر، طلاب علوم دینی همواره در طول تاریخ به‌عنوان حاملان پیام دین و اخلاق، نقش برجسته‌ای در هدایت معنوی جامعه ایفا کرده‌اند. امروز نیز این مسئولیت باقی است؛ اما شیوه ایفای آن متناسب با شرایط روز تغییر یافته و نیازمند آگاهی، بصیرت و مهارت‌های تازه‌ای است. فضای دیجیتال می‌تواند فرصت‌های بی‌نظیری برای تبلیغ دین و ترویج اخلاق اسلامی فراهم آورد؛ البته در صورتی که طلاب با شناخت درست این فضا و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، به‌گونه‌ای فعال، مؤثر و هدفمند در این عرصه حضور یابند.

چنان‌که پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمودند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ص ۳۸۲)؛ رسالت ایشان بر پایه گسترش فضایل اخلاقی استوار بوده است. همچنین در قرآن کریم، پروردگار درباره ویژگی مؤمنان می‌فرماید: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ ... وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (فرقان: ۶۳)، که نشانه‌ی خُلُق نیک در برخورد با دیگران را معیار دینداری می‌داند. این آموزه‌ها نشان می‌دهد که اخلاق، رکن بنیادین حیات دینی است؛ چه در فضای حقیقی و چه در فضای مجازی.

با این حال، خلأهایی در این زمینه احساس می‌شود. بسیاری از طلاب هنوز با امکانات و شیوه‌های نوین تبلیغ در فضای دیجیتال آشنایی کافی ندارند یا نسبت به مسئولیت اخلاقی خود در این عرصه احساس تکلیف

نمی‌کنند. از طرفی، رها بودن این فضا از نظارت اخلاقی و تربیتی می‌تواند موجب ترویج ضدا ارزش‌ها و فاصله گرفتن جامعه از اصول اخلاق اسلامی شود.

مطالعات متعددی به بررسی نقش فضای مجازی در ترویج ارزش‌های دینی و اخلاقی پرداخته‌اند. کتاب اخلاق اسلامی در عصر دیجیتال نوشته مطهری به تحلیل اصول اخلاقی در تعاملات آنلاین پرداخته و بر ضرورت آموزش سواد دیجیتال به مبلغان دینی تأکید کرده است (مطهری، ۱۳۹۸، ص ۵۶-۷۸). همچنین، کتاب فضای مجازی و تبلیغ دینی نوشته قنبری فرصت‌های فضای دیجیتال برای نشر معارف دینی را بررسی کرده، اما به نقش خاص طلاب کمتر پرداخته است (قنبری، ۱۳۹۷، ص ۴۵-۶۲). مقاله «نقش رسانه‌های اجتماعی در تبلیغ دین» نوشته حسینی و همکاران نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی می‌توانند ابزاری قدرتمند برای تبلیغ باشند، اما فقدان مهارت‌های دیجیتال در میان مبلغان را مانعی جدی دانسته است (حسینی و همکاران، ۲۰۲۱، ص ۱۲-۲۵). مقاله «چالش‌های اخلاقی در فضای مجازی» نوشته احمدی به بررسی مصادیق انحرافات اخلاقی در فضای دیجیتال پرداخته، اما راهکارهای عملی برای حضور طلاب ارائه نکرده است (احمدی، ۱۴۰۰، ص ۳۴-۴۸).

رساله نقش حوزه‌های علمیه در تبلیغ دیجیتال نوشته رضایی بر ضرورت آموزش فناوری به طلاب تأکید دارد، اما به جنبه‌های اخلاقی کمتر پرداخته است (رضایی، ۱۳۹۹، ص ۸۰-۱۱۰). رساله تأثیر فضای مجازی بر اخلاق اسلامی نوشته محمدی به چالش‌های اخلاقی فضای دیجیتال اشاره کرده، اما نقش طلاب در این زمینه را مسکوت گذاشته است (محمدی، ۱۴۰۰، ص ۹۰-۱۲۰). این منابع، اگرچه به جنبه‌هایی از موضوع پرداخته‌اند، اما به‌طور خاص به نقش طلاب در ترویج اخلاق اسلامی در فضای دیجیتال و ارائه راهبردهای عملی برای آن‌ها توجه کافی نداشته‌اند. نوآوری این پژوهش در تمرکز اختصاصی بر نقش طلاب، ارائه راهکارهای عملی برای حضور مؤثر آن‌ها در فضای دیجیتال، و تطبیق اصول اخلاق اسلامی با نیازهای مخاطبان امروزی است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، تلاش می‌کند این خلأ را پر کند و راهبردهایی متناسب با نیازهای جامعه ارائه دهد.

از این‌رو، سؤال اصلی این تحقیق آن است که طلاب چگونه می‌توانند در فضای دیجیتال، با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، به ترویج اخلاق اسلامی بپردازند؟ همچنین در مسیر پاسخ به این پرسش، به سؤالات فرعی دیگری از جمله فرصت‌ها و تهدیدهای فضای دیجیتال از منظر اخلاق اسلامی، مسئولیت‌های طلاب در این فضا، ابزارهای مناسب برای تبلیغ اخلاق اسلامی و مهارت‌های ضروری برای طلاب پرداخته خواهد شد. این

مطالعه با تمرکز بر نقش خاص طلاب و ارائه راهبردهای متناسب با نیازهای امروز جامعه، تلاش می‌کند تا گامی در جهت پر کردن خلأهای موجود در آموزش و حضور هدفمند طلاب در عرصه دیجیتال بردارد.

در این پژوهش، ابتدا مفاهیم کلیدی مانند طلبه، اخلاق اسلامی و فضای دیجیتال تبیین شد، سپس نقش طلاب در ترویج اخلاق اسلامی تحلیل گردید و در نهایت، نمونه‌های عملی موفق و راهکارهای عملی برای حضور مؤثر آن‌ها در فضای دیجیتال ارائه شد.

مفهوم‌شناسی

طلبه

معنای لغوی: واژه طلبه، جمع طالب، از ریشه عربی «طلب» به معنای جستجو یا خواستن مشتق شده و به جوینده علم، به‌ویژه علوم دینی، اشاره دارد. در لغت‌نامه عربی، طالب به کسی گفته شده که در پی دانش است و طلبه جمع آن است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۴۳۲). در منابع فارسی، طلبه به جوینده علم دینی و دانش‌پژوه تعریف شده (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۷، ص ۹۸۷۲) و برابر پارسی آن «دین‌آموز» است (معین، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۴۳۵).

معنای اصطلاحی: در اصطلاح حوزوی، طلبه به فردی گفته می‌شود که با انگیزه الهی در مسیر فراگیری علوم دینی (قرآن، حدیث، فقه، اصول، کلام و اخلاق) گام برمی‌دارد و برای خدمت به جامعه اسلامی آموزش می‌بیند (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۳۴۵). ریشه این اصطلاح به صدر اسلام و اصحاب پیامبر (ص) بازمی‌گردد (ابن اثیر، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۲۱۱).

مفهوم طلبه، چه در معنای لغوی (جوینده علم) و چه در معنای اصطلاحی (دانش‌پژوه دینی با رسالت خدمت)، بر نقش محوری طلاب در حفظ و نشر معارف دینی تأکید دارد. این مفهوم در فضای دیجیتال، طلاب را به‌عنوان مبلغان فعال و آگاه معرفی می‌کند که می‌توانند ارزش‌های اسلامی را ترویج دهند.

اخلاق اسلامی

معنای لغوی: واژه اخلاق، جمع خُلُق، از ریشه عربی «خَلَقَ» به معنای سرشت یا عادت درونی است. در لغت‌نامه عربی، خُلُق به سجایا و صفات نفسانی نیک یا بد تعریف شده (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص ۲۶۳).

در منابع فارسی، اخلاق به مجموعه صفات روحی و باطنی انسان، اعم از خوب یا بد، و رفتارهای ناشی از آن اطلاق می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۳۷۸۵). برابر پارسی آن «کردار» یا «منش» است (معین، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۷۴).

معنای اصطلاحی: اخلاق اسلامی به مجموعه اصول، ارزش‌ها و رفتارهایی گفته می‌شود که بر اساس تعالیم قرآن، سنت پیامبر (ص) و سیره اهل بیت (ع) شکل گرفته و هدف آن پرورش صفات نیک و هدایت انسان به سوی کمال الهی است (نراقی، ۱۳۸۵، ص ۴۵).

اخلاق اسلامی، به‌عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی، در هر بستری از جمله فضای دیجیتال کاربرد دارد. این مفهوم طلاب را ملزم می‌کند تا با رفتار و محتوای خود، الگویی عملی برای ترویج ارزش‌های اسلامی ارائه دهند.

فضای دیجیتال

معنای لغوی: «فضا» به معنای گستره یا محیطی است که فعالیت‌ها در آن انجام می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۲، ص ۱۸۷۴۵). «دیجیتال» به معنای وابسته به نظام رقمی (صفر و یک) است (معین، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۵۱۲۳).

معنای اصطلاحی: فضای دیجیتال بستری مبتنی بر فناوری‌های اینترنت و شبکه‌های رایانه‌ای است که امکان تعاملات و تبادل اطلاعات را بدون محدودیت مکانی و زمانی فراهم می‌کند (کاظمی، ۱۳۹۹، ص ۴۵).

فضای دیجیتال، به‌عنوان محیطی پویا برای تعاملات انسانی، فرصتی بی‌نظیر برای طلاب فراهم می‌کند تا با استفاده از ابزارهای نوین، معارف دینی را ترویج دهند. این فضا نیازمند حضور آگاهانه برای مقابله با چالش‌های اخلاقی است.

فناوری

معنای لغوی: «فناوری» از «فن» (مهارت و دانش کاربردی) و «آوری» (به‌کارگیری) تشکیل شده و به معنای استفاده از دانش و ابزارها برای تولید کالا یا خدمات است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۹، ص ۱۱۲۳).

معنای اصطلاحی: فناوری به مجموعه دانش‌ها، مهارت‌ها و ابزارهایی گفته می‌شود که برای تسهیل زندگی و افزایش بهره‌وری به کار می‌روند (رحیمی، ۱۳۹۴، ص ۳۲).

۶. نمونه‌های موفق از فعالیت اخلاق‌محور طلاب در فضای مجازی

فضای دیجیتال، به دلیل گستردگی و نفوذ بالای خود، بستری مناسب برای ترویج اخلاق اسلامی فراهم کرده است. طلاب در سال‌های اخیر با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، نمونه‌های موفقی از تبلیغ اخلاق‌محور را در این فضا ارائه داده‌اند. این بخش به معرفی چند نمونه موفق و الهام‌بخش از فعالیت‌های طلاب در شبکه‌های اجتماعی، پلتفرم‌های صوتی، چالش‌های مجازی و تولید اپلیکیشن می‌پردازد که نشان‌دهنده ظرفیت بالای فضای دیجیتال برای نشر ارزش‌های دینی است.

۶-۱. تولید پادکست‌های اخلاقی با رویکرد روایتگری

یکی از طلاب حوزه علمیه قم با تولید پادکست‌های کوتاه در فضاهای مجازی مانند شنوتو و کانال‌های تلگرامی، موضوعات اخلاقی مانند صبر، احترام به والدین و پرهیز از حسادت را با زبانی ساده و مثال‌هایی از زندگی روزمره به مخاطبان ارائه کرده است. این پادکست‌ها، که معمولاً ۵ تا ۱۰ دقیقه هستند، با استناد به روایات اهل بیت (ع) مانند حدیث «الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۹۱) و داستان‌های واقعی، اثرگذاری بالایی داشته‌اند. برای مثال، در یکی از کانال‌ها، این طلبه با روایت داستان جوانی که با صبر بر مشکلات خانوادگی توانست روابط خود را بهبود بخشد، بیش از ۱۲ هزار شنونده جذب کرد (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، ۱۴۰۰، ص ۳۵). این رویکرد، با لحن صمیمی و محتوای کاربردی، به‌ویژه در میان نسل جوان محبوبیت یافته است.

۶-۲. کلیپ‌های کوتاه اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی

صفحه اینستاگرامی «مصباح» (@mesbah.ir)، که توسط گروهی از طلاب حوزه علمیه قم اداره می‌شود، نمونه‌ای موفق از تولید محتوای بصری اخلاق‌محور است. این صفحه کلیپ‌های یک‌دقیقه‌ای با موضوعاتی مانند حیا، امانت‌داری و مهربانی منتشر می‌کند. این کلیپ‌ها با استفاده از گرافیک جذاب و روایت‌های کوتاه از سیره اهل بیت (ع)، مانند داستان بخشش امام رضا (ع) به فردی خطاکار (قمی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۱۲۴)، بیش از ۶۰ هزار دنبال‌کننده جذب کرده‌اند (موسوی، ۱۳۹۹، ص ۱۵۲). برای مثال، کلیپ «حیای دیجیتال» که به اهمیت حفظ حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی می‌پردازد، بیش از ۱۵۰ هزار بازدید داشته و در

استوری‌های کاربران بازنشر شده است. این موفقیت نشان می‌دهد که قالب‌های بصری کوتاه می‌توانند پیام‌های اخلاقی را به سرعت منتقل کنند (رضایی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۸۷).

۳-۶. چالش‌های مجازی برای ترویج رفتارهای اخلاقی

برخی طلاب با راه‌اندازی چالش‌های مجازی در پلتفرم‌هایی مانند اینستاگرام و ایتا، مخاطبان را به مشارکت در رفتارهای اخلاقی تشویق کرده‌اند. برای نمونه، چالش «یک روز بدون غیبت» با استناد به حدیث پیامبر (ص): «الْمُؤْمِنُ مَنْ أَمَنَهُ النَّاسُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۳۹) طراحی شد. در این چالش، کاربران دعوت شدند تا برای یک روز از غیبت در مکالمات مجازی و حضوری خودداری کنند و تجربه خود را در قالب پست یا استوری به اشتراک بگذارند. این چالش در کانال‌های تلگرامی و صفحات اینستاگرامی دینی بازخورد مثبتی داشت و بیش از ۷ هزار نفر در آن مشارکت کردند (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، ۱۴۰۰، ص ۴۲). همچنین، چالش «لبخند مهربانی» که کاربران را به انجام یک کار خیر کوچک (مانند کمک به نیازمندان یا احترام به والدین) و انتشار آن در شبکه‌های اجتماعی تشویق می‌کرد، حس مسئولیت‌پذیری اخلاقی را تقویت کرد. این فعالیت‌ها با تکیه بر تعامل دوطرفه، ظرفیت فضای دیجیتال را برای نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی نشان می‌دهند.

۴-۶. برگزاری جلسات مجازی پاسخ به شبهات اخلاقی

گروهی از طلاب حوزه علمیه تهران با راه‌اندازی جلسات زنده (لایو) در اینستاگرام، به شبهات اخلاقی روز مانند «آزادی در فضای مجازی و حدود شرعی» و «اخلاق شوخی در گروه‌های مجازی» پاسخ می‌دهند. این جلسات با استناد به آیاتی مانند آیه ۱۲ سوره حجرات («وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا») و بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با طلاب (دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸) برگزار می‌شود. در یکی از این جلسات، که به موضوع «حدود شوخی در فضای دیجیتال» اختصاص داشت، بیش از ۳ هزار نفر به صورت زنده شرکت کردند و سؤالات خود را مطرح نمودند (موسوی، ۱۳۹۹، ص ۱۵۸). این روش، با ایجاد فضای تعاملی و پاسخ‌گویی صبورانه، اعتماد مخاطبان را جلب کرده و الگویی عملی از تبلیغ اخلاقی ارائه داده است.

۵-۶. تولید اپلیکیشن‌های آموزشی اخلاق اسلامی

برخی طلاب با همکاری متخصصان فناوری، اپلیکیشن‌هایی مانند «راه روشن» طراحی کرده‌اند که محتوای آموزشی کوتاه، آزمون‌های اخلاقی و نکات روزانه برگرفته از روایات اهل بیت (ع) را ارائه می‌دهد. این اپلیکیشن با ارائه محتوایی مانند «نکته اخلاقی روز» (مثلاً برگرفته از حدیث «أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَدُهَا»، نهج‌البلاغه، حکمت ۳۳۹، ترجمه دشتی، ۱۳۸۰) و امکان ثبت فعالیت‌های اخلاقی کاربران، بیش از ۳۰ هزار دانلود در پلتفرم‌های ایرانی مانند کافه‌بازار داشته است (خسروی، ۱۴۰۲، ص ۱۱۲). این اپلیکیشن با ترکیب فناوری و محتوای دینی، راهی نوین برای ترویج اخلاق در میان کاربران فراهم کرده است.

۷. نتیجه‌گیری

فضای دیجیتال، همان‌گونه که قرآن کریم در آیه ۱۲۵ سوره نحل به دعوت حکیمانه و نیکو سفارش می‌کند («ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»)، بستری بی‌نظیر برای ترویج اخلاق اسلامی فراهم آورده، اما چالش‌هایی مانند شایعه‌پراکنی و نقض حریم خصوصی نیز به همراه دارد. این پژوهش نشان داد که طلاب، به‌عنوان وارثان انبیا، می‌توانند با کسب مهارت‌های رسانه‌ای، شناخت دقیق مخاطب و بهره‌گیری از ابزارهای نوین مانند شبکه‌های اجتماعی و پادکست‌ها، به سؤال اصلی تحقیق پاسخ دهند: ترویج اخلاق اسلامی در فضای دیجیتال از طریق تولید محتوای جذاب، پاسخ‌گویی به شبهات و ایجاد حلقه‌های تعاملی امکان‌پذیر است.

رعایت اصول اخلاقی توسط طلاب، نه تنها اعتبار آن‌ها را افزایش می‌دهد، بلکه الگویی عملی برای مخاطبان است. نمونه‌های موفق، مانند پادکست‌های اخلاقی و چالش‌های مجازی، نشان‌دهنده ظرفیت بالای این فضا برای نشر ارزش‌هایی چون حیا و صداقت است. برای موفقیت بیشتر، پیشنهاد می‌شود حوزه‌های علمی، کارگاه‌های سواد دیجیتال برگزار کنند و طلاب به‌صورت گروهی محتوای حرفه‌ای تولید کنند. برای تحقیقات آینده، بررسی تأثیر محتوای دیجیتال دینی بر رفتار نسل جوان و تحلیل اثربخشی چالش‌های مجازی اخلاقی توصیه می‌شود. با تداوم این تلاش‌ها، طلاب می‌توانند رسالت خود را در هدایت معنوی جامعه در عصر دیجیتال به انجام رسانند.

منابع

1. قرآن کریم
2. نهج البلاغه (1380). ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات مشرقین.
3. ابن اثیر، مبارک بن محمد (1415ق). النهایه فی غریب الحدیث و الأثر. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
4. ابن منظور، محمد بن مکرم (1414ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
5. فیض کاشانی، محمد بن مرتضی (1415ق). محجۀ البیضاء فی تهذیب الإحیاء. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
6. کلینی، محمد بن یعقوب (1407ق). الکافی. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
7. مجلسی، محمدباقر (1403ق). بحارالانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
8. احمدی، علی (1400). اخلاق رسانه‌ای در عصر دیجیتال. تهران: نشر رسانه.
9. جعفری، زهرا (1399). آموزش دینی در فضای دیجیتال: فرصت‌ها و چالش‌ها. تهران: نشر دانشگاه تهران.
10. حیدری، رضا (1401). نقش روحانیت در فرهنگ‌سازی دیجیتال. قم: مرکز تحقیقات حوزوی.
11. دهخدا، علی اکبر (1377). لغت‌نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
12. رضایی، محمدحسن (1400). تعامل تبلیغ در فضای مجازی. تهران: انتشارات حوزه.
13. ساعی، علی (1399). فضای مجازی و فرهنگ دینی. تهران: انتشارات فرهنگ.
14. ساعی، حسین (1399). اخلاق تبلیغ و فنون مبلّغی. قم: انتشارات امام صادق (ع).
15. شهید مطهری، مرتضی (1398). اخلاق اسلامی در عصر دیجیتال. تهران: انتشارات صدرا.
16. فروغی، مهدی (1398). اخلاق در فضای مجازی. قم: انتشارات اسلامی.
17. فروغی، ناصر (1398). مهارت‌های رسانه‌ای برای طلاب. قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
18. قنبری، محمد (1397). تبلیغ دینی در عصر دیجیتال. قم: انتشارات حوزه.
19. کریمی، سید مهدی (1399). فناوری‌های نوین و تبلیغ دینی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
20. مصباح یزدی، محمدتقی (1389). اخلاق در قرآن. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
21. مفید، محمد بن محمد (1372). تصحیح الاعتقاد. قم: کنگره شیخ مفید.

22. موسوی، فاطمه (1396). نقش طلاب در تحول فرهنگی. تهران: نشر قلم.
23. نراقی، ملا احمد (1385). معراج السعاده. تهران: انتشارات هرمس
24. نوری، محمدرضا (1394). مبانی اخلاق اسلامی در رسانه. قم: نشر معارف.
25. کاویانی، محمد (1393). جهاد فرهنگی در فضای مجازی. تهران: انتشارات علم و فرهنگ.
26. مهدوی، علی (1398). تکنولوژی و اخلاق اسلامی. تهران: نشر پژوهش‌های اسلامی.
27. سلیمانی، مهدی (1397). اخلاق رسانه‌ای و فضای مجازی. قم: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
28. احمدی، علی (1400). «چالش‌های اخلاقی در فضای مجازی» مجله مطالعات رسانه‌ای، دوره 12، شماره 3، ص 34-48.
29. حسینی، سیدمحمد و همکاران (2021). «نقش رسانه‌های اجتماعی در تبلیغ دین». فصلنامه علوم دینی، دوره 8، شماره 2، ص 12-25.
30. رضایی، محمد (1401). «نقش طلاب در ترویج اخلاق اسلامی در فضای مجازی». فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، 12(3)، 45-62.
31. محمدی، سید حسن (1399). «چالش‌های اخلاقی فضای دیجیتال و راهکارهای قرآنی». مجله علوم حدیث، 25(2)، 78-95.
32. بیانات مقام معظم رهبری (1397-1398). سایت <https://www.khamenei.ir> [khamenei.ir].
33. مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه (1400). گزارش فعالیت‌های تبلیغی طلاب در فضای مجازی، قابل دسترسی در: <http://www.hawzah.net> [www.hawzah.net].
34. کانال اینستاگرامی "مصباح" [@mesbah.ir](https://www.instagram.com/mesbah.ir) [mesbah.ir].
35. اپلیکیشن "راه روشن". نسخه 2.1، کافه بازار، 1401.